

مکان و بی مکانی

نویسنده: وارد رلف

مترجمان:

دکتر محمدرضا نقضان محمدی - دکتر کاظم مندگاری

مهندس زهیر متکی

سرشناسه: رلف، ای. Relph, E. عنوان و نام پدیدآور: مکان و بی مکانی / ای رلف؛ مترجمان
 محمدرضا نقصان محمدی، کاظم مندگاری، زهیر متکی. مشخصات نشر: تهران: آرمانشهر، ۱۳۸۹.
 مشخصات ظاهری: ۲۰۸ص: مصور، جدول. شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۱۶۳۲-۸-۱
 وضعیت فهرست نویسی: فیبا یادداشت: عنوان اصلی: Place and placelessness, 1976
 موضوع: شهرسازی موضوع: روانشناسی محیط زیست شناسه افزوده: نقصان محمدی، محمدرضا،
 ۱۳۴۱- مترجم شناسه افزوده: مندگاری، کاظم، ۱۳۴۱- مترجم شناسه افزوده: متکی، زهیر، ۱۳۵۹-
 مترجم رده بندی کنگره: ۱۳۸۹ ۱۶۶/۲م۸ HT رده بندی دیویی: ۳۰۱/۳۱
 شماره کتابشناسی ملی: ۲۰۷۲۵۹۸

مکان ر بی مکانی

نویسنده: ادوار رلف

مترجمین: دکتر محمدرضا نقصان محمدی - دکتر کاظم مندگاری

مهندس زهیر متکی

ویراستار: علی درویش زاده

ناظر فنی: زهرالسادات هوشمند

حروف نگار و صفحه آر: فرحناز تارقلی زاده

چاپ چهارم: ۱۳۹۷

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

ناشر: انتشارات آرمانشهر

چاپ: سارنگ

بهاء: ۱۶۵۰۰ تومان

مرکز توزیع: نشر و پخش ثمین

نشانی: تهران - خیابان انقلاب - خیابان دوازده فروردین - خیابان شهدای ژاندارمری غربی بن بست مرکزی پلاک ۱

تلفکس: ۶۶۹۶۱۹۲۰ - ۶۶۹۷۲۸۷۱

ISBN: 978-600-91632-8-1

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۱۶۳۲-۸-۱

www.armanshahr.pub.ir

n_p_samin@yahoo.com

حقوق چاپ و نشر محفوظ و مخصوص ناشر است

آغاز سخن

سال‌های اخیر علاقه‌ی مجددی به تفکر «حس مکان» در بین معماران - شهرسازان و محققین بعضی از کشورها رواج گرفته است. این علاقه به خلق و حفظ مکان‌ها، حاکی از تلاشی است که برای انطباق ذهنی بین افراد و محیط فیزیکی اطرافشان صورت می‌گیرد. مفهوم مکان با رویکردی که در این سال‌ها مورد توجه قرار گرفته در حال رسیدن به مراحل اولیه بلوغ آکادمیک خود است. بدون شک ابهاماتی در نحوه‌ی فعلی استفاده از این مفهوم وجود دارد ولی آنچه یادمان احتیاج است این است که مفهوم مزبور مبدل به ظرفی برای طیف کاملی از مسائل طراحی و تحقیقی شود. در این صورت حوزه موضوعی وسیعی با این مفهوم ملازم می‌گردند.

اصطلاح مکان اصطلاحی است که در انحصار حوزه‌ی خاصی قرار ندارد و اینکه در حال حاضر کاتالیزوری برای مباحثی بین رشته‌ای محسوب می‌شود هم نقطه ضعف و هم نقطه قوت آن است. از آن جهت نقطه قوت است که از لحاظ طراحی و تحقیق‌های فکری فوق‌العاده محدودی که به محیط فیزیکی یا عوامل انسانی وجود دارد، از طریق مفهوم فراتری که احساس وفاداری بیشتری نسبت بدان احساس می‌شود، مرتفع می‌گردد و نقطه ضعف آن در عدم تعیین یک تعریف صحیح این مفهوم و استعمال آن در چنان سطح وسیعی است که فرضیات آن بعضاً برای اثبات با مشکل روبرو هستند.

حوزه‌هایی که با طراحی محیط سر و کار داشته‌اند با استقرای در حدی مؤلفه‌های مؤثر در آن (کالبد و رفتار)، آنچه شایسته مواجهه با محیط بوده است را از دست داده‌اند. معماری در برابر بر روی ابعاد فیزیکی فضا و فرم در معرض خطر غفلت از الگوهای رفتار و تجربه‌ای قرار دارد که به بناها می‌دهد. از طرف دیگر روانشناسی نیز به‌طور تاریخی خود را از محیط فیزیکی بناها که جزئی مهم از رفتار و تجارب روزمره انسان‌ها هستند، جدا می‌کند. خطری که در یک طرح شهرسازی یا معماری عظیم وجود دارد بی‌اعتنایی به تاریخ زندگی یک موضع مکانی و تجربه‌های اهالی آن از رویدادهای زندگی است.

مفهوم مکان فرصتی را برای جبران عدم توازن در تأکید بر روی محیط فیزیکی و رفتار و تجارب انسان‌ها در برخی حوزه‌های مربوطه (مثل معماری و جغرافی) و در سایر حوزه‌ها (مثل روانشناسی) ارائه می‌دهد. اصطلاح مکان در مقابل فضا مستلزم یک رابطه‌ی عاطفی قوی موقتی یا طولانی بین یک شخص و یک مکان فیزیکی خاص است و بذل توجه بیشتری به محیط فیزیکی دارد.

کتاب مکان و بی‌مکانی روایت از دست رفتن بازاندیشی در مفهوم مکان است. این کتاب هرچند در وهله نخست به مرور متون مربوط به مکان می‌پردازد، اما با به میان کشاندن مفهوم بی‌مکانی پیامدهای از دست رفتن معنی مکان را یادآور می‌شود. جغرافیای انسان‌گرایانه‌ای که رلف در این کتاب ارائه می‌دهد، حوزه‌ای است که در آن مفهوم مکان، بیشتر مورد توجه قرار گرفته و منابع و مأخذ بشماری راجع به این موضوع را شامل می‌شود. در این حوزه انتقاداتی به توسعه‌ی فن‌آوری، انهدام چشم‌اندازهای طبیعی و حالت تکراری در طراحی شهری مدرن صورت گرفته است. نقطه‌ی تمرکز آن، چشم‌انداز و از دست رفتن حس مکان که بر احساس هویت محیط‌های خاص تأکید دارد، است. جغرافیادانان انسان‌گرا بر روی مشکلاتی تمرکز دارند که به دلیل دل‌مشغولی جغرافیادانان به محیط فیزیکی عین، با وجود بی‌آبی، در این راستا اصطلاح مکان مرکز توجه را از فضای جغرافیایی به تجربه‌ی افراد از بودن در محیط‌های خاصی که دارای قابلیت چشم‌اندازی هستند، بسط می‌دهد.

رلف با وجودی که در این کتاب هویت مکان را در یک ساختار منسجم متشکل از سه جزء: ۱ - خصایص یا ظاهر فیزیکی، ۲ - فعالیت‌های قابل مشاهده و عملکردی و ۳ - معانی یا سمبل‌های مشهود می‌داند، اما این تعریف به عنوان مبنایی برای انسجام‌دهی به ساحل کتاب یا تحلیل مکان‌ها به کار نمی‌رود. نوشته‌های بعدی رلف (۱۹۸۵) حاکی از این است که او توجه خاصی به خصایص اجتماعی و فیزیکی یک موضع مکانی و حساسیت‌های کاربران آن دارد و نظر داده که وظیفه‌ی متخصصینی مثل معماران - روان‌شناسان و متخصصین علوم اجتماعی ایجاد نوعی حساسیت نسبت به خصوصیات مکان‌ها است.

هر چند به مفهوم مکان در این کتاب توجه خاصی صورت گرفته و طرز مفهومی مکانی نیز می‌تواند بینش‌های نویی را برای طراحان و برنامه‌ریزان در جهت اشراف کامل‌تر بر ماهیت مکانی و ارمغان آورد، اما انتقادی که در مورد اصطلاح بی‌مکانی رلف می‌توان گفت این است که حمله‌ایی که از روش‌های علمی طراحی می‌کند منجر به یک برداشت ذهنی در مورد آنچه که او «بی‌مکان» می‌نامد، می‌شود. به عقیده‌ی وی، این که زمینه‌ای مکان یا بی‌مکان است، بدیهی می‌باشد مثلاً او با اشاره به غرفه‌های فروش همبرگر مک‌دونالد می‌نویسد: «اینها مسلماً فی‌نفسه مضحک و مبتذلند». در حالی که بی‌مکانی او می‌تواند مکان فرد دیگر باشد. با توجه به اینکه رلف معیاری از بی‌مکانی ارائه نمی‌دهد فرض می‌شود که اگر او از مکانی بدش آمد آنجا برای او و سایرین بی‌مکان خواهد بود. این یکی از خط‌مشی‌های پدیده‌شناختی رلف است. در این راستا باید توجه داشت که وجود مکانی برای یک فرد صرفاً به واسطه‌ی محیط فیزیکی تعیین نمی‌شود و یک فرد نمی‌تواند و احتمالاً نباید به

وکالت از سایر افراد مکانی مطلق را خلق نماید و لازم است که افراد در عرصه تولید، تزئین، میلمان و نگهداری محیطشان شرکت داشته باشند.

رلف با این نگاه، مشکلات معماری که سعی در حفظ هویت خاص یک مکان نکند را مورد تأکید قرار می‌دهد. تأکید عمده‌ی رلف به حفظ و نگهداری زمینه فیزیکی موجود که به مرور زمان تکامل یافته، مربوط می‌شود ولی یک دستورالعمل روشن و شفاف برای خلق مکان‌های جدید ارائه نمی‌دهد. بی‌مکانی‌ای که رلف تشخیص می‌دهد احتمالاً ناشی از یک احساس غریبی در محیط‌هایی است که به دلایلی مانند تکنولوژی طرح‌های بزرگ، مقیاس و تولید انبوه معماری، برای خودش و سایرین این احساس را به همراه می‌آورد که دیگر بر آنها کمتر نماند.

هرچند واژه مکان در این کتاب گذشته این سرزمین از پشته‌های عمیق برخوردار است اما غفلتی که در چند دهه‌ی اخیر صورت گرفته، باعث شده که مفاهیم جایگزین شده‌ی دیگر، ماهیت حقیقی آن را در نهان باقی گذارند. ضرورتی که در تأمل بر مفهوم مکان در این کتاب مورد توجه قرار می‌گیرد، آن را برای حوزه‌های مختلف جغرافیا، شهرسازی و معماری این سرزمین نیز باید می‌نماید.

دکتر محمدرضا نقصان مدرس علم و هیئت علمی دانشکده معماری دانشگاه یزد

دکتر کاظم مندگاری عضو هیئت علمی دانشکده معماری دانشگاه یزد

مهندس زهیر زکی

تابستان ۱۳۸۹

پیشگفتار هیئت تحریریه

کتاب مکان و بی‌مکانی، نوشته ادوارد رلف، جغرافی‌دان برجسته کانادایی است که در سال ۱۹۶۷ برای اولین بار به چاپ رسید و مورد استقبال درخور توجهی قرار گرفت. زیرا رلف نه تنها به یکی از موضوعات و دلمشغولی‌های مبتلا به زمان خود پرداخته بود، بلکه با پرداختن به ابعاد روانشناختی حس مکان پلی میان دانش جغرافیا و روانشناسی ایجاد کرد.

این کتاب تا به امروز تا بسیاری از جغرافی‌دانان چشم‌ها را شسته و نوعی دیگر به مسائل فضا و مکان بنگرند و آثارشان تا حد زیادی نیز برای طراحان کاربرد یابد.

تصمیم جسورانه و بی‌تسبیح رلف در اتخاذ رویکرد پدیدارشناختی برای توضیح مکان و بی‌مکانی باعث شد که اثر وی نه تنها یکی از این کتاب‌هایی باشد که سعی در توجیه کیفی این موضوع مهم داشته است، بلکه به عنوان فردی که هم‌زمان با کسب آن بربرگ شولتز معمار و نظریه پرداز معروف این موضوع را به قاره آمریکا و جامعه انگلیسی زبان وارد کرد، ارزش ویژه‌ی بدجانب توجه است که کتاب مکان و بی‌مکانی او سه سال زودتر از کتاب "روح مکان" شولتز به چاپ رسید. نوربرگ شولتز متأسفانه در سال ۲۰۰۰ از دنیا رفت، اما رلف می‌تواند این راه را ادامه دهد.

اکنون دو سال از زمانی که این جانب به طور اتفاقی متوجه شدم که چند تن از همکاران یزدی من در حال ترجمه و ویرایش فنی این کتاب می‌باشند، می‌گذرد. مشغله زیاد این عزیزان باعث وقفه در اتمام کار شده بود. من که از ارزش این کتاب برای جامعه طراحی ایران با خبر بودم، با اصرار و ادامه کتاب را تمام کردم که در آماده‌سازی این کتاب تعجیل نمایند.

امروز نیز خوشحالم که نه فقط به این تقاضاهای عاجزانه من پاسخ مثبت داده شده، بلکه ایشان این اثر ارزنده را به جامعه معماری و شهرسازی ایران هدیه کرده‌اند. امیدوارم کوشش این عزیزان مورد توجه همکاران قرار گرفته و راهگشای فعالیت‌های همگی ما باشد اینجانب به نوبه خود از زحمات این همکاران کمال تشکر را دارم. جای دارد تا از ناشر محترم آقای سیدحسین هوشمند که از ابتدا تا به حال همراه ما بودند نیز قدردانی گردد.

مجموعه کتاب های طراحی و برنامه ریزی، امکان ارتقاء کیفی فعالیت های طراحی و برنامه ریزی، از طراحی صنعتی و معماری گرفته، تا طراحی شهری و برنامه ریزی شهری و منطقه ای را مهیا کرده است. این مجموعه متعلق به همگان است و درهای آن به روی همه باز است امید است دیگر همکاران محترم که به ترجمه یا تألیف اثری پرداخته اند نیز به این جمع پیوسته و در جهت هرچه غنی تر کردن این مجموعه با ما همکاری نمایند.

دکتر جهانشاه باگزاد

www.ketab.ir